

HAVO KEMALARIDA TURISTLARNI TASHISHNI TASHKIL ETISH

Toshev Ozodbek

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI TALABASI

Annotatsiya: *Ushbu maqolada havo kemalarida turistlarni tashishni tashkil etish jarayonining nazariy va amaliy jihatlari, logistika tizimlari, xavfsizlik standartlari hamda xalqaro turizm infratuzilmasi bilan o'zaro aloqadorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda IATA, ICAO, UNWTO va WTTC tashkilotlarining 2020–2024-yillardagi statistik ma'lumotlari asosida tahliliy va qiyosiy metodlar qo'llanilgan. Shuningdek, O'zbekistonning aviatsiya sohasidagi islohotlari, "Ochiq osmon" siyosati, raqamli xizmatlar joriy etilishi hamda barqaror aviatsiya rivojlanishining turizmga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, havo transporti orqali turistlarni tashish tizimini tashkil etishda logistik boshqaruv, raqamli transformatsiya va ekologik samaradorlik omillari muhim rol o'ynashi aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *havo kemasi, turizm logistikasi, tashish tizimi, aviatsiya xavfsizligi, raqamli transformatsiya, barqaror transport, O'zbekiston, IATA.*

KIRISH

So'nggi yillarda turizm global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda xalqaro sayohatlar soni pandemiyadan oldingi darajaga qaytib, 1,3 milliard turist tashriflarini tashkil etdi. Shundan qariyb 60 foizi havo transporti orqali amalga oshirilgan. Havo transporti bugungi kunda turizm tizimining eng muhim logistik bo'g'ini bo'lib, global harakatchanlik, iqtisodiy integratsiya va madaniy almashinuvni ta'minlaydi. Aviatsiya sanoati nafaqat yo'lovchi tashish, balki turistik oqimlarni samarali boshqarish, yo'nalishlarni kengaytirish va mamlakat brendini shakllantirishda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois, havo kemalarida turistlarni tashishni tashkil etish — turizmni rivojlantirishning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

IATA (Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi)ning 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, dunyo bo'yicha havo yo'lovchilar soni 9,4 milliarddan oshgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2030-yilga borib 10,5 milliarddan ortishi kutilmoqda. Shu jarayonda turizmning ulushi yil sayin oshib bormoqda. O'zbekistonda ham turizm va aviatsiya sohalarining integratsiyasi yangi bosqichga chiqdi. "Ochiq osmon" siyosati doirasida 2021–2024-yillar oralig'ida 25 dan ortiq yangi xalqaro yo'nalishlar ochildi. "Uzbekistan Airways" bilan bir qatorda "Qanot Sharq", "Air Samarkand" kabi xususiy aviakompaniyalar faoliyati turizm logistikasi samaradorligini sezilarli oshirdi.

Havo kemalarida turistlarni tashishni samarali tashkil etish uchun logistika boshqaruvi, xavfsizlik protokollari, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda ekologik barqarorlik masalalariga kompleks yondashuv talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqotning

dolzarbligi shundaki, u O'zbekistonning xalqaro turizm bozorida raqobatbardoshligini oshirishda havo transporti tizimini tashkil etishning ilmiy asoslarini o'rganad.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili :

Sayohat qilish — bu insonning makon va vaqt bo'yicha harakatlanishi, tegishli maqsadlar hamda qolish muddati bilan belgilanadigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy jarayondir. Turizmدا transport xizmatlarisiz to'laqonli sayohatni tasavvur qilib bo'lmaydi. Turistik resurslar, odatda, ma'lum hududlarga bog'langan bo'lib, ularning mashhurligi va foydalanish darajasi shu hududlarning transport infratuzilmasi imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shubhasiz, transportning, ayniqsa havo transportining rivojlanishi turizmning kengayishi va yangi yo'nalishlarning ochilishiga asos yaratdi. Shuningdek, ushbu sohada Stephen J. Page, Hall C. M., Sorupia E., Meredith J., May A., Roberts M., Lynam D., Sutch T., Broughton J., Lawson S., Kuskov A. S., Ovcharov A. O., Birjakov M. B., Pardayev M. Q., Hamidov O. X. kabi olimlar havo transporti va turizm integratsiyasini o'rganishda salmoqli ilmiy hissa qo'shganlar. Ularning ishlari asosida transport infratuzilmasi va turistik oqimlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, havo qatnovining iqtisodiy samaradorligi hamda barqaror rivojlanish tamoyillari ilmiy asoslab berilgan.

Stephen J. Page (2019) o'zining "Tourism Management: An Introduction" nomli asarida havo transporti turizm sohasining "qon tomiri" ekanini ta'kidlab, zamonaviy turistik oqimlarning 60 foizdan ortig'i aynan havo kemalari orqali amalga oshirilishini qayd etadi. C. M. Hall (2020) va A. Williams (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda havo transporti turizm tizimida raqamli boshqaruv, logistika va yo'nalishlar tarmog'ining kengayishida hal qiluvchi rol o'ynashi qayd etilgan. R. Kasarda (2021) "Aerotropolis" konsepsiyasini ishlab chiqib, aeroportlarni yangi iqtisodiy markaz va turizm tugunlari sifatida talqin etgan. Uning fikricha, zamonaviy aeroportlar shaharlar va turizm industriyasi o'rtasida strategik aloqa nuqtasidir. Rus olimi Kuskov Aleksey Sergeyevich (2020) havo transporti infratuzilmasini transport kompleksining asosi deb hisoblab, yo'lovchi tashish tizimini texnik baza, boshqaruv va xavfsizlik choralarining uyg'unligi bilan tavsiflaydi. Ovcharov Anton Olegovich (2021) esa transport infratuzilmasi ayrim holatlarda turistik faoliyatning mustaqil subyekti bo'lishi mumkinligini, havo kemalarida tashish tizimi turizm industriyasi samaradorligining asosiy ko'rsatkichi ekanini ta'kidlaydi. Birjakov Mixail Borisovich (2022) "Turizm industriyasi" asarida transport turizmning ajralmas qismi ekanligini, u nafaqat yo'lovchi tashish, balki madaniy, ko'ngilochar va tijorat faoliyatlarining ham tarkibiy bo'lagi sifatida qaralishini bayon qiladi. M. Q. Pardayev (2023) "Transport servisi va turizm logistikasi" mavzusidagi ilmiy ishida havo transporti sohasida xizmat ko'rsatish sifati, xavfsizlik talablari va ekologik barqarorlikni o'rganib, bu sohani turizm tizimining eng murakkab, lekin samarali elementi sifatida ta'riflaydi. Hamidov Obidjon Xafizovich (2024) turistlarga transport xizmatlari ko'rsatish jarayonini "turistlarni bir joydan ikkinchi joyga qulay, tez va xavfsiz yetkazib berish uchun mo'ljallangan xizmatlar majmui" sifatida ta'riflaydi hamda O'zbekistonda havo transporti infratuzilmasini modernizatsiya qilish milliy turizm rivojlanishida muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi.

Natijalar:

So'nggi yillarda havo transporti orqali turistlarni tashish global miqyosda sezilarli darajada oshgan. Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi (IATA) ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda dunyo bo'yicha havo yo'lovchilarining soni 4,8 milliard nafarga yetgan bo'lib, bu 2019-yil pandemiya oldi davriga nisbatan 103 foizni tashkil etadi. Shundan 62 foizi xalqaro sayohatlar hissasiga to'g'ri keladi.

Turizm sohasida havo transportining o'sish sur'atlari 2020–2024-yillar davomida yiliga o'rtacha 7,1 foizni tashkil etdi. Eng tez o'sayotgan yo'nalishlar Osiyo–Tinch okeani mintaqasi va Yevropa–Markaziy Osiyo o'rtasidagi aviareyslardir. Bu o'sishga raqamli chiptalash, “low-cost” aviakompaniyalar va ekologik samolyotlarning paydo bo'lishi sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekiston Respublikasi turizm qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda mamlakatga havo yo'li orqali kirib kelgan xorijiy turistlar soni 7,6 million nafarga yetgan. Bu 2019-yilga nisbatan 2,5 baravar ko'pdir. Eng ko'p turistlar Rossiya, Qozog'iston, Turkiya, Janubiy Koreya va BAA davlatlaridan tashrif buyurgan.

Havo transporti infratuzilmasining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Masalan, “Toshkent International Airport” va yangi “Samarqand Airport”da xalqaro terminal komplekslarining modernizatsiyasi natijasida yiliga 6 million nafargacha yo'lovchi qabul qilish imkoniyati yaratildi. Shu bilan birga, “Uzbekistan Airways”, “Qanot Sharq” va “Centrum Air” kabi aviakompaniyalar tomonidan 2023–2024-yillarda 15 dan ortiq yangi xalqaro yo'nalishlar ochildi. Havo transportining rivojlanishi turizm xizmatlari sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro reytinglarga ko'ra, O'zbekiston aeroportlarining xizmat sifati 2022-yilda 3,7 ball bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 4,3 ballgacha oshdilo Statistika tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston turizm eksportining 47 foizi havo transporti orqali amalga oshiriladi. Har bir xorijiy turist o'rtacha 850 AQSH dollari miqdorida valyuta kirimini ta'minlaydi, bu esa yiliga qariyb 2,2 milliard dollarlik iqtisodiy foyda demakdir. Bundan tashqari, havo kemalari ekologik jihatdan modernizatsiya qilinmoqda. “Boeing 787 Dreamliner” va “Airbus A320neo” kabi zamonaviy samolyotlar yoqilg'i sarfini 15–20 foizga kamaytirib, uglerod chiqindilarini keskin pasaytirdi.

O'zbekiston uchun havo transporti nafaqat turistik oqimlarni oshiruvchi vosita, balki milliy imijni shakllantiruvchi omil sifatida ham muhimdir. Samarqand, Buxoro, Shahrizabz va Urganch kabi tarixiy shaharlarga to'g'ridan-to'g'ri aviareyslar ochilishi sayyohlar oqimini 28 foizga oshirdi.

Yurtimiz aeroportlarida “Smart Airport” tizimining joriy etilishi esa xizmat ko'rsatish samaradorligini 35 foizga oshirdi. Sun'iy intellekt asosida yo'lovchi ro'yxatga olish va yuklarni avtomatik nazorat qilish tizimi joriy etilmoqda. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, havo transportining turizm sohasiga ta'siri kompleks xarakterga ega. U nafaqat yo'lovchilar oqimini oshiradi, balki iqtisodiy daromad, bandlik va xalqaro raqobatbardoshlikni ham kuchaytiradi. O'zbekiston misolida ko'rish mumkinki, havo transportining modernizatsiyasi milliy turizm siyosati bilan chambarchas bog'liq.

“O‘zbekiston 2030” strategiyasida aynan aviaturizm yo‘nalishlari, xalqaro aviatsiya logistikasi va servis sifati asosiy ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kelgusi yillarda havo transporti orqali turist tashish hajmi yiliga o‘rtacha 8–10 foizga oshib boradi. Bu esa O‘zbekistonning turizm eksporti hajmini 2030-yilga borib 10 milliard AQSH dollarigacha yetkazish imkonini beradi.

Muhokama :

Havo kemalarida turistlarni tashishni tashkil etish zamonaviy turizm tizimining eng muhim va murakkab tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu jarayonning samaradorligi bevosita yo‘lovchilar harakatining qulayligi, xavfsizligi, xizmat sifati va raqamli texnologiyalarning joriy etilish darajasi bilan belgilanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston havo transporti tizimi jadal rivojlanib, turistik oqimlarning oshishiga sezilarli hissa qo‘shmoqda. Mamlakatda parvozlarni geografiasining kengayishi, yangi samolyotlar xarid qilinishi va aeroport infratuzilmasining modernizatsiya qilinishi natijasida havo kemalarida turistlarni tashish jarayoni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarildi.

2024-yilda O‘zbekiston bo‘yicha jami 13,5 million yo‘lovchi havo transporti orqali tashilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 30 foiz o‘shishni tashkil etdi. Ushbu yo‘lovchilar tarkibida turistlarning ulushi 62 foizga teng bo‘lgan. “Uzbekistan Airways” milliy aviakompaniyasi 45 ta yo‘nalishda 5,6 million yo‘lovchiga xizmat ko‘rsatgan va parvozlarni amalga oshirishda zamonaviy Airbus A321neo hamda Boeing 787 Dreamliner samolyotlaridan foydalangan. Shuningdek, 2023-yilda tashkil etilgan “Silk Avia” aviakompaniyasi 2024-yil davomida 720 mingdan ortiq yo‘lovchini, asosan ichki turizm yo‘nalishlarida tashigan. Bu kompaniyaning faoliyati mamlakat ichida turizm harakatini rivojlantirishga, ayniqsa viloyatlararo turistik oqimlarni faollashtirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, havo kemalarida turistlarni tashish jarayoni samarali tashkil etilishi uchun parvoz xavfsizligi, yo‘lovchi huquqlarini himoya qilish va ekologik barqarorlik masalalari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkiloti (ICAO) va Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi (IATA) tomonidan belgilangan talablar asosida havo transporti sohasida xavfsizlikni boshqarish tizimi, yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish standartlari va uglerod chiqindilarini kamaytirish mexanizmlari ishlab chiqilgan. O‘zbekiston bu sohada mintaqada yetakchi o‘ringa chiqib, ICAOning “Effective Implementation Index” reytingida 82,6 foizlik ko‘rsatkich bilan Markaziy Osiyoda eng yuqori natijani qayd etgan.

Havo kemalarida tashish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida xizmat ko‘rsatish sifati turistlarning mamlakat haqidagi dastlabki taassurotini shakllantiradi. 2024-yilda o‘tkazilgan “UzAviation Survey” natijalariga ko‘ra, yo‘lovchilarning 87 foizi O‘zbekiston aviatsiya xizmatlaridan qoniqish bildirgan. Eng yuqori baho parvozlarning o‘z vaqtida amalga oshirilishi, samolyot ichidagi qulaylik va xodimlar xizmati sifatiga berilgan. Shuningdek, aeroportlarda “self check-in” tizimlarining joriy etilishi, Face ID orqali identifikatsiya va mobil ilovalar yordamida yuk kuzatuvchi xizmatlari turistlarning vaqtini 25 foizgacha tejash imkonini bermoqda.

O‘zbekiston hukumati tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Tourism Transport Integration Strategy” doirasida 15 ta yangi xalqaro havo yo‘nalishini ochish, ichki reyslar chastotasini 40 foizga oshirish hamda parvozlarni amalga oshiruvchi havo kemalari parkini 45 foizga yangilash rejalashtirilgan. Bu chora-tadbirlar turistlarni havo transportida tashishni yanada samarali tashkil etish, yo‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va raqamli boshqaruv tizimini to‘liq joriy etishga qaratilgan. Ekologik barqarorlik masalasiga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. 2024-yilda O‘zbekistonda 15 ta samolyot bioyoqilg‘ida sinov parvozlarni amalga oshirgan va 2025-yildan boshlab “Uzbekistan Airways” parkidagi havo kemalarining 10 foizi ekologik toza yoqilg‘iga o‘tishi rejalashtirilgan. Bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining “Sustainable Aviation Goals 2035” dasturi talablariga mos milliy strategik maqsad sifatida e‘tirof etilgan.

Umuman olganda, havo kemalarida turistlarni tashishni tashkil etish tizimi O‘zbekistonda jadal rivojlanib bormoqda Toshkent va Samarqand aeroportlarida yaratilayotgan yangi imkoniyatlar, zamonaviy samolyotlar, raqamli texnologiyalar va xalqaro standartlarga mos xizmat ko‘rsatish madaniyati mamlakatning aviaturizm sohasini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa O‘zbekistonni nafaqat mintaqaviy, balki global turizm xaritasida ham raqobatbardosh aviatsiya markaziga aylantirish imkonini beradi.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, havo transporti bugungi kunda turizm tizimining eng muhim strategik bo‘g‘ini bo‘lib, uning samarali faoliyati mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi, xalqaro imiji va raqobatbardoshligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Havo kemalarida turistlarni tashishni tashkil etish nafaqat transport jarayoni, balki turizm logistikasi, xavfsizlik, xizmat sifati va raqamli texnologiyalar uyg‘unligini talab etuvchi kompleks tizim ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda aviatsiya sohasida amalga oshirilayotgan “Ochiq osmon” siyosati, aeroport infratuzilmasining modernizatsiyasi, yangi aviakompaniyalar faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi hamda “Smart Airport” tizimining joriy etilishi turistlar oqimini sezilarli darajada oshirmoqda. Xususan, 2024-yilda mamlakatga havo yo‘li orqali kirib kelgan xorijiy sayyohlar sonining 7,6 million nafarga yetgani, parvozlarning sifati va ekologik xavfsizlikning yaxshilanishi bu yo‘nalishda yuksak natijalarni ko‘rsatmoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, havo transportining turizm sohasiga ta‘siri kompleks xarakterga ega bo‘lib, u iqtisodiy daromad, bandlik, logistika samaradorligi va ekologik barqarorlikni oshirishda muhim o‘rin tutadi. Kelgusida havo transportida turistlarni tashishni yanada takomillashtirish uchun raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish, parvoz xavfsizligi standartlarini yanada kuchaytirish hamda bioyoqilg‘iga asoslangan ekologik toza aviatsiyani rivojlantirish zarur.

Umuman olganda, havo transporti tizimining izchil rivojlanishi O‘zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlash, mamlakatni mintaqaviy aviaturizm markaziga aylantirish va “O‘zbekiston 2030” strategiyasi maqsadlarini amalga oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.